

Sekularyzacja i literatura. Elity intelektualne w Bułgarii wobec problemu religii (1892–1944)

Celem naukowym projektu jest problematyzacja pojęcia religii („tego, co religijne”) występującego w bułgarskiej krytyce literackiej oraz pierwszych profesjonalizowanych studiach dotyczących literatury, powstałych w latach 1892–1944, a więc w okresie naznaczonym ambiwalentnymi procesami modernizacji i sekularyzacji (zeświecczenia) społeczeństwa. Posłuży to prześledzeniu procesu przyswajania kategorii warunkujących „zachodnie”, związane z epoką oświecenia, rozumienie sfery religijnej (w gruncie rzeczy o proveniencji protestanckiej) w warunkach prawosławnych. U podstaw badanego problemu leży kwestia warunków i skutków spotkania różnych modeli kultur.

Ponieważ pojęcie „tego, co religijne” pozostaje w nierozłącznej relacji do pojęcia „tego, co świeckie”, przedmiotem uwagi będzie opozycja „religijne – świeckie”. W badaniu podjęta zostanie próba określenia reguł klasyfikowania wyobrażeń i praktyk jako świeckich lub religijnych oraz tego, w jaki sposób „świeckie” literaturoznawstwo dokumentuje stosunek do „tego, co religijne”, a także jaki ma to wpływ na interpretowanie nowoczesności, w tym widzenie własnego narodu, przez bułgarskie elity intelektualne, tj. ludzi kształconych się na Zachodzie, ale wyrosłych na gruncie rodzimej kultury prawosławnej, opartej o tradycję ludowo-cerkiewną. W efekcie na przykładzie Bułgarii przedstawione zostaną 1) wpływy protestanckiego paradygmatu myślowego na intelektualistów z kręgu kultury prawosławnej oraz 2) towarzyszące temu zmiany znaczeń i wartościowań w odniesieniu do relacji „religijne – świeckie”; a w tym kontekście – 3) proces formowania nowoczesności na gruncie kultury nie-zachodnioeuropejskiej, a także 4) rola w tym humanistyki i literaturoznawstwa.

Przedmiotem uwagi będą teksty wyselekcjonowane w oparciu o trzy tematy, w kontekście których szczególnie wyraźnie manifestuje się rozumienie „tego, co religijne”: tradycja biblijna w literaturze, wątki religijne w literaturze oraz relacja „religia – sztuka”. Badanie będzie odbywało się w świetle tzw. myśli postsekularnej i polegało na analizie występujących w tekstach pojęć i znaczeń związanych z opozycją „religijne – świeckie” i ustanowieniu ich relacji z różnymi tradycjami i praktykami rozumienia w kontekście ówczesnej myśli religijnej i filozoficzno-estetycznej oraz uwarunkowań społeczno-kulturowych w Bułgarii i w Europie zachodniej, a także Rosji. Wyłonione w ten sposób genealogie odsłonią związek z myślą protestancką, a tak – złożoność lokalnych konceptualizacji w odniesieniu do sfery religijnej. Analiza odsłoni ponadto zaplecze wyborów światopoglądowych pierwszych w Bułgarii profesjonalnych krytyków literackich i literaturoznawców, pojętych jako „ojcowie bułgarskiej humanistyki”. W efekcie przeprowadzenia badania będzie możliwe sformułowanie wniosków, ale też postawienie nowych hipotez, odnośnie relacji myśli protestanckiej i prawosławnej oraz znaczenia w tym kontekście literaturoznawstwa.

W perspektywie aktualnego stanu wiedzy i rozwijających się w światowej humanistyce kierunków myślenia skupienie się na kwestii spotkania prawosławnego i protestanckiego modelu rozumienia religii ma szczególną wagę. Wybór na przedmiot zainteresowania tzw. małej kultury, a jako taka postrzegana jest kultura bułgarska, podyktowany jest tym, że to właśnie ona – z powodu mniejszej liczby źródeł – umożliwi dokonanie w tym względzie pewnej syntezy.

Do podjęcia problemu spotkania kategorii protestanckich i prawosławnych w świetle związków między procesami sekularyzacji i refleksją nad literaturą na gruncie bułgarskim skłania funkcjonujący do dziś, a utwierdzony właśnie w badanych okresie autostereotyp Bułgara jako człowieka religijnie indyferentnego (względnie poganina, heretyka lub ateisty). Fakt ten zasługuje na szczególną uwagę ze względu na dwa paradoksalne – zwłaszcza z punktu widzenia modelu kultury zachodniej – zjawiska. Po pierwsze, jak pokazują statystyki, Bułgarzy powszechnie deklarują przywiązanie do tradycji prawosławnej, chociaż sam odsetek ludzi wierzących jest niski. Chociaż wedle danych ostatniego spisu powszechnego z 2001 roku prawie 83% mieszkańców kraju określa się jako prawosławni chrześcijanie, to, jak wskazują badania przeprowadzone w 2005 roku na zlecenie Komisji Europejskiej, tylko 40% ludności wierzy w Boga. Po drugie, związki z instytucją religijną jest stale praktykowane publiczne – zwłaszcza w kontekście politycznym i państwowym. Samo pojęcie religii („tradycyjnej”, „prawosławnej”, „chrześcijańskiej”, „bułgarskiej”, „samorodnej”) jest fundamentem bułgarskiej ideologii narodowej i w tym sensie stanowi jeden z podstawowych wątków w rozważaniach elit. Ponadto, kwestia (nie)religijności czy też światopoglądu klasyków bułgarskiego kanonu literatury to jeden z „wielkich”, choć wciąż niezbadanych, tematów literaturoznawczych; powtarzający się niezależnie od warunków społeczno-politycznych w kraju, a więc zarówno w czasie formowania się państwa bułgarskiego po wyzwoleniu spod panowania Imperium Osmańskiego (1878–1944), jak i w okresie władzy komunistycznej (1944–1989).

Dlatego też badanie umożliwi pogłębienie refleksji na temat złożoności procesów sekularyzacyjnych; potwierdzi, że sekularyzm jako opowieść o triumfalnym i jednorodnym pochodzie świeckości usuwa wszelkie „różnice” i „niekonsekwencje”, a więc świadectwa „inności”, gdy tymczasem zjawisko sekularyzacji w każdej kulturze przebiega w różny sposób i przynosi różne skutki i w tym sensie nie podlega unifikacji.